

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHISINING CHOLG‘U MUSIQASI IJRO MAHORATINI SAMARALI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Ro‘zimurodov Ilyos Azamat o‘g‘li – Xalqaro Nordik universiteti “Musika ta’limi”
katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolda afg‘on rubobi vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish jarayoni, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining cholg‘u musiqasi ijro mahoratini samarali takomillashtirishning pedagogik shartlari tahlili keltirib o‘tilgan.

Tayanch iboralar: afg‘on rubob, pedagogik shartlar, ijrochilik, konsepsiya, tadqiqot, o‘qituvchi, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining cholg‘u musiqa ijrochiligi mahoratini takomillashtirishning pedagogik shartlari faqat ma’lum sharoitlarda muvaffaqiyatli ishlashi mumkinligini ko‘rdik. Shu munosabat bilan, tadqiqotning mazkur qismining maqsadi – amalga oshirilishi bizning vazifamizning yechimini ta’minlaydigan pedagogik shartlar majmuasini aniqlash va nazariy asoslashdan iboratdir.

Bu jarayonda avvalam bor pedagogik shartlari bilan bog‘liq atamalarni izohlash maqsadga muvofiqdir. Jumladan, “shartlar”, “pedagogik shartlar”, “pedagogik shartlar majmuasi” kabi tushunchalarning izohlariga to‘xtalib o‘tamiz, chunki ilmiy tadqiqotlarda ularni ta’riflashga turli xil yondashuvlar mavjud.

Falsafada “shartlar” kategoriyasi ob’ektning tevarak-atrofdagi hodisalarga munosabatini ifodalovchi sifatida talqin qilinadi, ularsiz u mavjud bo‘lmaydi; har qanday ob’ektning paydo bo‘lishi, mavjudligi yoki o‘zgarishi uchun zarur bo‘lgan ob’ektlar (narsalar, jarayonlar, munosabatlar va boshqalar) majmui [6]; ular muhitni, hodisa yuzaga keladigan, mavjud bo‘lgan va rivojlanadigan muhitni tashkil qiladi [5].

Pedagogik-psixologik adabiyotlarda “shartlar” kategoriyasi “atrof-muhit”, “holatlar”, “vaziyat” kabi umumiy tushunchalarga nisbatan tur juftligi sifatida qaraladi [1]. Bizning fikrimizcha, bu toifani umuman to‘g‘ri bo‘lgan bunday talqin qilish ilmiy tushunishni talab qiladi, chunki “atrof-muhit – sharoitlar - atrof-muhit” toifasiga nisbatan bir xil bo‘lgan “shartlar” tushunchasi asossiz ravishda kengaytiradi. Pedagogik hodisaning paydo bo‘lishi, mavjudligi yoki o‘zgarishi uchun zarur bo‘lgan ob’ektlar [6].

Shundan kelib chiqib, o‘sha tadqiqotchilar fikriga amal qilamiz [3] pedagogik sharoitlarni pedagogik jarayonning maqsadga erishishga qaratilgan muhim tarkibiy qismi deb hisoblaydilar. Pedagogik shartlar deganda biz ko‘rib chiqilayotgan pedagogik ob’ektning tashqi xususiyatlarini tushunamiz (mazmun, shakllar, usullar), o‘quvchining ichki dunyosi bilan muayyan munosabatlarga yo‘naltirilgan, musiqa ijrochiligini takomillashtirish jarayonining samarali oqimiga ko‘rib chiqilayotgan bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining malakasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Pedagogik shart-sharoitlar bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy-ijro etish kompetensiyasini takomillashtirish jarayoni faqat ma’lum shartlar

to'plamidagina muvaffaqiyatli ishlashi mumkinligini tushunishdan kelib chiqdik [2]. Bunday jarayonda yana bitta pedagogik tushuncha kompleks atamasiga duch kelamiz. "Kompleks" lotincha bog'lanish, birikma, alohida qismlarni bir butunga bog'lash ma'nosini bildiradi [1]. Bir guruh olimlar O.V.Lesher, E.I.Monoszon, I.F.Xarlamov va boshqalar kompleksni alohida komponentlar yoki jarayonlarning uning qismlarining oddiy yig'indisidan farq qiluvchi, yagona yaxlitlikka sifatli birikmasi deb tushunadilar.

Yaxlitlik kompleks strukturasi tarkibiy qismlari o'rtasida o'rnatiladigan aloqalar xarakterida namoyon bo'ladi. Boyitish, bir-birini to'ldirish yoki integratsiya tamoyillari asosida bog'lanishlar yaratiladigan eng samarali tuzilma ekanligi isbotlandi.

Yuqorida aytilganlarni hisobga olgan holda, bo'lajak musiqa o'qituvchisining musiqa ijrochiligi mahoratini takomillashtirish jarayonining samaradorligi uchun pedagogik shartlar majmuasi ostida pedagogik jarayonning o'zaro bog'liq bo'lgan chora-tadbirlar majmuini tushunamiz, ularning tuzilishi bir tomondan qo'l, yaxlit, boshqa tomondan, har bir yangi bosqichda ushbu jarayonni optimal rejimda joylashtirishni hisobga olgan holda, juda moslashuvchan, dinamikdir.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining afg'or rubobi cholg'usi vositasida musiqa cholg'u ijrochiligi kompetensiyasini takomillashtirishga yordam beruvchi pedagogik shart-sharoitlar majmuasini aniqlash uchun quyidagi masalalarni o'rgandik: 1) cholg'u musiqa ijrochilik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari; 2) bo'lajak musiqa o'qituvchisining cholg'u musiqa ijro mahoratining mohiyati; 3) bo'lajak musiqa o'qituvchisining musiqa ijrochiligi mahoratini takomillashtirish jarayonining xususiyatlari.

Biz shunday xulosaga keldikki, pedagogika sohasi oliy ta'lim tashkilotlarida bo'lajak musiqa o'qituvchisini kasbiy tayyorlash jarayonida quyidagi pedagogik shartlar to'plami bajarilsa, bo'lajak musiqa o'qituvchisining musiqiy, kasbiy va ijro mahoratini takomillashtirish samarali bo'ladi: 1) vazifa texnologiyasi asosida bo'lajak mutaxassislarining musiqa ijrochilik faoliyati; 2) cholg'u musiqa ijrochiligi mahoratini takomillashtirish jarayonini dialoglashtirish; 3) cholg'u musiqa ijrochiligi faoliyati bo'yicha bo'lajak musiqa o'qituvchisi mutaxassis kadrlarining refleksiv-pozitsion shartini ta'minlash.

Tadqiqot jarayonida belgilangan pedagogik shartlarning mohiyati quyidagi holatlarda o'z xussiyatiga ega. Birinchi pedagogik shart bu – bo'lajak musiqa o'qituvchisi mutaxassis kadrlarining cholg'u musiqasi ijrochiligi faoliyatini ma'lum bir texnologiya asosida tashkil etishdir. Musiqa pedagogikasi ta'lim jarayonida "texnologiya" belgilangan maqsadga erishish vositasi, har qanday faoliyatni o'zgartirish jarayoni sifatida yuzaga kelishi shart [1]. Ishlab chiqarish qobiliyati har qanday faoliyat jarayonining tarkibiy bo'linishi, tartiblili, maqsadga muvofiq tashkil etilishi sifatida talqin etiladi [5]. Bugungi kunda pedagogik texnologiya quyidagicha tushuniladi:

pedagogik muammolarni hal qilish bilan bog'liq yoki oldindan ishlab chiqilgan pedagogik jarayonni amaliyotda tizimli va izchil amalga oshirish bilan bog'liq o'qituvchi harakatlarining izchil tizimi [2];

o'qituvchi faoliyatining maxsus turi, uning muayyan sharoitlarda shaxs bilan hamkorligi [98];

mutaxassislar tomonidan ishlashda bashorat qilingan maqsadga erishishni ta'minlaydigan usullar (usullar to'plami), vositalar va usullarni amalga oshirish uchun maqsadli, eng maqbul harakatlar ketma-ketligi (harakatlarning tartibli to'plami, operatsiyalar va protseduralar) [6].

Pedagogika sohasi oliy ta'lim muassasalari bo'lajak mutaxassislarining musiqiy va ijrochilik faoliyatini tashkil etish ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati sharoitlariga imkon qadar yaqin bo'lishi kerak. Bo'lajak mutaxassisning musiqiy va ijro mahoratini takomillashtirishda ustun mavqe vazifa texnologiyasiga tegishli. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ta'lim jarayonining samaradorligiga vazifalar tizimini ma'lum bir tarzda tashkil etish orqali erishilishi ishonchli tarzda isbotlangan. Shu o'rganishni vazifalar ketma-ketligi ko'rinishida tashkil etish bo'lib, bunda oldingi harakatning natijasi (oldingi vazifaning yechimi) keyingisini (keyingi vazifani hal qilish) amalga oshirish vositasiga aylanadi.

Musiqiy-kasbiy ijro mahoratini takomillashtirishga yordam beradigan vazifalarni ishlab chiqishda quyidagi fikrlarga to'xtaldik:

topshiriqlarni berish usuli o'quv jarayonidagi uzluksizlik va izchillik tamoyilini hisobga oladi, bu esa yuqori darajadagi faoliyatga bosqichma-bosqich qo'shilishni ta'minlaydi;

vazifa to'liq shakllantirilgan bo'lib, u bo'lajak musiqa o'qituvchisining barcha harakatlar ketma-ketligidan xabardor bo'lishini ta'minlaydi, ularni yakuniy natijaga yo'naltiradi va ushbu natija tomon harakatning "traektoriyasini" belgilaydi;

muammoni hal qilish yo'lini ishlab chiqish harakatlar uchun yo'naltiruvchi asosni birgalikda qidirishdan iborat bo'ladi;

muammoli vazifalar darajasining oshishi bilan bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ularni hal qilishdagi mustaqil faoliyat darajasi ham oshadi; vazifalar tizimini joylashtirish sxema bo'yicha amalga oshiriladi: algoritmlar - evristika - ijodkorlik [1].

Taqdim etilgan ma'lumotlarga asoslanib, biz quyidagi vazifalar turlarini aniqladik: 1) tahliliy va prognostik; 2) kognitiv-qidiruv; 3) tashkiliy va tartibga soluvchi; 4) kommunikativ va ijodiy; 5) refleksi. Bu tasnif cholg'u musiqa ijrochiligi faoliyatining nazariy asoslangan va texnologik jihatdan tasdiqlangan bosqichlariga mos keladi. Vazifalar texnologiyasi cholg'u musiqasi ijrochiligi faoliyatining kasbiy va pedagogik yo'nalishini ta'minlaydi.

Vazifa texnologiyasini amalga oshirishning uslubiy mexanizmini belgilashda bir qator MDH olimlari (G.G. Granatov, T.E. Klimova, N.M. Yakovleva) larning tadqiqot natijalarida erishgan samaradorlik ko'rsatgichlarini hisobga oldik, unda algoritmlashtirish barcha usul va usullar ichida eng samarali ekanligi ko'rsatilgan. Aniq fanlarda algoritm deganda dastlabki ma'lumotlarni kerakli natijaga ketma-ket o'zgartirish jarayonini belgilovchi umumiy qabul qilingan va bir ma'noli retsept tushuniladi. Algoritmning aniq bajarilishi har doim u tuzilgan masalalar tarkibidan har qanday masalani hal qilishga olib keladi. Pedagogikaga nisbatan "algoritmik turdagi retsept" tushunchasi qo'llaniladi, u ma'lum bir muammoni hal qilish uchun

shaxsning aqliy va (yoki) amaliy operatsiyalari ketma-ketligini belgilaydigan reja (ko'rsatma) sifatida qaraladi.

Algoritmning uslubiy asosini faoliyatni bosqichma-bosqich egallash haqidagi ta'limot tashkil etadi va ular tegishli nazariya asosida aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich takomillashtirish texnologiyasi ishlab chiqilganligidan dalolat beradi. Bu nazariyaning markaziy masalasi savolga javob izlashdan iborat: murakkab harakat – har qanday predmet sohasida shaxsning ijodiy maqsadli faoliyatining birligi qanday shakllanadi degan savol tug'ilishi tabiiy holdir. Binobarin, bunday sharoitda biz uchun dastlabki savol quyidagicha bo'ladi: cholg'u musiqasi ijro harakatining takomillashish mexanizmlari qanday kechadi va cholg'u musiqaning o'ziga xos xususiyatlaridan va insonning murakkab xatti-harakatlari naqshlaridan kelib chiqadigan va ajralib turuvchi jihatlari qanday xususiyatlarda namoyon bo'ladi.

Shaxsning har qanday aqliy faoliyati, shu jumladan badiiy ijod hamisha mavzu haqidagi bilimlardan kelib chiqadi, ma'lum bir material haqidagi g'oyalar va tushunchalar tizimiga asoslanadi. Ushbu nazariya afg'on rubobi vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirishda bilim, ko'nikma va malakalarni inson faoliyatidan tashqarida egallash va saqlab qolish mumkin emasligini ko'rsatdi. Amaliy faoliyat jarayonida indikativ asos shaxsda harakatni amalga oshirish maqsadi, rejasi va vositalari haqidagi g'oyalar tizimi sifatida shakllanadi. Ya'ni, harakatning xatosiz bajarilishi uchun inson bu holatda nima bo'lishini bilishi kerak, asosiy narsani nazoratdan chiqarib yubormaslik uchun sodir bo'layotgan narsaning qaysi tomonlariga e'tibor berish kerak. Aslini olganda, bo'lajak musiqa o'qituvchisi o'z kasbiy o'qish faoliyatidagi izlanishlari, o'rshganishlari, muntazam, tinimsiz mehnait mahsulidir. Xuddi ana shu uning tuzilishiga mos keladigan faoliyatni bajarish algoritmidir.

Demak, algoritim – bu aniq belgilangan ketma-ketlikda amalga oshiriladigan, muayyan faoliyat turiga kiritilgan harakatlar majmuidir. Bo'lajak musiqa o'qituvchisi cholg'u ijrochiligi faoliyatini o'rganish usullarini har bir usulning bosqichlari va operatsiyalarini o'zlashtirish ya'ni, algoritim orqali o'tishi kerakligini isbotlaydi. Ushbu bosqichlar va harakatlar ro'yxati faqat indikativ asosdir. Shunday qilib, har qanday algoritmda amaliy va aqliy faoliyatning tarkibiy umumiyligi ifodalanadi.

Harakatning taxminiy qismi uning tarkibi va boshqa xususiyatlariga ko'ra, har xil bo'lishi mumkin, bu harakatning o'zi bajarilishiga va erishilgan natijaning sifatiga ta'sir qiladi. Ko'plab olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda istalgan harakatning eng muhim parametrlari bilan bog'liq bo'lgan ma'lum, juda cheklangan miqdordagi fundamental yo'nalishlarning alohida ahamiyati ochib berilgan [6].

Umumlashtirish darajasiga ko'ra, ma'lum bir shaklda taqdim etilishi mumkin va shuning uchun bitta, aniq bir holat uchun mos bo'lishi mumkin, lekin u umumlashtirilgan shaklda ham taqdim etilishi mumkin, bu maxsus holatlarning butun mohiyatini aks ettiradi va shuning uchun, ularning har birida orientatsiya uchun mos bo'lishi lozimligini ko'rsatadi. Bu farqlarni turli musiqa o'qituvchilarining dars uslubini solishtirganda topish mumkin. Bitta o'qituvchi biror bir cholg'uda u yoki bu iborani ijro etish, texnik topshiriqni bajarish, shakl tuzish va yakunda ishni bajarish bo'yicha aniq ko'rsatmalar beradi. Ikkinchisi – har bir

o'quvchida o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga intiladi. U ijroning mumkin bo'lgan intonatsion variantlarini taqqoslaydi, iboraning tafsilotlarini, integral kompozitsion shaklni yaratish shartlarini va boshqalarni muhokama qiladi.

Ijrochi ijroga tayyorlanayotgan har bir yangi asarda mavjud mahorat elementlari – bilim, ko'nikma, tajriba, texnika, malaka, kompetensiyalarni qo'llay olganida umumlashtirilgan afg'on rubobi vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish aniqlanadi. Musiqa ta'limi bakalavriat ta'lim yo'nalish talabalarining cholg'u ijrochiligi kompetensiyasi to'liq o'z ichiga barcha uchta komponentning asosiy xususiyatlarini ajralmas ijro harakatini tashkil qilishi kerak. Bular: badiiy tasvir, ovozli tasvir va vosita tasviri.

Nutq va musiqa o'rtasidagi genetik bog'liqlik haqidagi qoidalardan foydalanib, cholg'u musiqasi ijro harakatining quyidagi takomillashtirish bosqichlarini ajratib ko'rsatdi [5]:

birinchi bosqich – musiqa asari bilan tanishish bosqichi. Birinchi kurs talabasi va tadqiqotchi uchun bu bosqich tubdan farq qiladi. Demak, boshlang'ich ijrochi uchun musiqa o'qituvchisi musiqiy asarning mazmunini tushunishga yordam berishi, unga kerakli ko'rsatmalar berishi kerak. Oliy ta'lim tashkilotlari bitiruvchisi musiqa asarining mazmuniga mustaqilroq kirib boradi;

ikkinchi bosqich – moddiy ob'ektlar bilan harakat, ya'ni, cholg'ular orqasida musiqa matn bilan ishlash. Ushbu bosqichda ijrochining barcha harakatlarini iloji boricha to'g'ri bajarishi juda muhimdir, chunki ularni kamaytirish (ichkilashtirish) jarayonida sifatli harakatni saqlash juda muhimdir;

uchinchi bosqich – “tashqi nutq”. Musiqiy matnni kuylash yoki uni to'g'ri talaffuz qilish. Hozirgi va o'tmishdagi ko'plab taniqli tadqiqotchi olimlar cholg'u ijrochilarning o'z partiyalarini “kuylash” afzalliklari haqida gapirib, qo'shiq ijrochilardan o'rganishni maslahat berishdi. Bundan tashqari, bu ijrochining intonatsiyasini yaxshiroq his qilish imkonini beradi, shuningdek, yaxshiroq eslab qolish va tushunishga yordam beradi. Keyinchalik umumlashtirish, harakatlarni avtomatlashtirish mavjud. Harakatning (ko'rsatmaning) yo'naltiruvchi asosiga bo'lgan ehtiyoj yo'qoladi, chunki uning rolini talabaning tashqi nutqi o'ynaydi;

to'rtinchi bosqich – tashqi nutqning “o'z-o'ziga” bosqichi, ongda u haqiqatda qanday bo'lishi kerak. Bashorat qilish imkoniyati, ya'ni ichki eshitish tasviri fundamental qobiliyat sifatida musiqiy qobiliyat sifatida talqin etiladi [1];

beshinchi bosqich – “ichki nutq” – ongda butun ishning yig'ilgan tasviri. Bastakorlar va ijrochilarning butun faoliyat davomida bajargan funksiyasining “bir vaqtning o'zida” tasviri haqida ko'plab ma'lumotlar mavjudligini ta'kidlaymiz. Ichki nutq jarayonida harakatni umumlashtirish va qisqartirish eng intensiv usullardan biridir [4].

Ko'rsatkich qismini o'zlashtirishning to'liqligi va to'g'riligi, xulosa sifatida aytadigan bo'lsak, shakllangan harakatning tezligi va sifatini va uning ijro etuvchi qismining xarakterini aniqlash bilan bog'liq. Bizning fikrimizcha, cholg'u musiqa ijrochisi harakatini takomillashtirishning indikativ va ijro etuvchi qismlari reflektiv qism bilan to'ldirilishi kerak. Umuman olganda, har bir vazifani hal qilish mantig'i (ish ustida ishlash mantig'i) uchta asosiy bosqichni o'z ichiga oladi. Bular:

1) indikativ bosqich (ijro konsepsiyasini ishlab chiqish);
2) texnik detallarni ishlab chiqish, yuqori saviyadagi, mukammal cholgʻu asari ijrosini amalga oshirish, uning sahnaviy timsoli bilan bogʻliq boʻlgan ijro etuvchi bosqich ham desak boʻladi;

3) muammoni hal qilishning har bir bosqichida talabaning harakatlarini tahlil qilish (oʻzini oʻzi tahlil qilish) bilan bogʻliq reflektiv bosqich.

Ularning umumiylikida bu bosqichlar muammoni hal qilish uchun protsessual tuzilmani tashkil qiluvchi faoliyatning bir turi sifatida tadqiqot mavzusi sifatida boʻlajak musiqa oʻqituvchisining cholgʻu musiqasi ijro mahoratini samarali takomillashtirishning pedagogik shartlarini belgilaydi.

Shunday qilib, vazifa texnologiyasi professional yoʻnaltirilgan vazifalar tizimi va ularni qoʻllab-quvvatlaydigan aniq harakatlarni bajarish algoritmlari bilan bogʻliq muammolardir.

Yuqorida aytilganlar vazifa texnologiyasi asosida boʻlajak musiqqa oʻqituvchidlarining cholgʻu musiqasi ijrochisi sifatida, uning musiqa ijrochilik faoliyatini tashkil etishning uslubiy mexanizmlarini ajratib koʻrsatishga imkon beradi. Bular: a) oʻquv materialini kasbiy yoʻnaltirilgan vazifalar va muammoli vaziyatlar koʻrinishida taqdim etish; b) talabalarning professional musiqiy va ijrochilik faoliyati tajribasini oʻzlashtirish uchun algoritmlardan foydalanish; v) faoliyatning yetakchi turiga (oʻquv, kasbiy, pedagogik, professionalizm, oʻquv-kasbiy) qarab oʻqitish shakllari va usullarini tanlash;

ikkinchi pedagogik shart – bu cholgʻu musiqa ijrochiligi mahoratini takomillashtirish jarayonini dialoglashtirish.

Pedagogika sohasi oliy taʼlim tashkilotlari musiqa taʼlimi bakalavriat taʼlim yoʻnalishlaridada tayyorlanayotgan boʻlajak musiqa oʻqituvchilarini tayyorlashda oʻquv mashgʻulotlarining 50% dan ortigʻi mustaqil taʼlim tarzida oʻtkazilsada, ushbu mustaqil taʼlim individual tarzda amalga oshiriladi. Boʻlajak musiqa oʻqituvchisining cholgʻu musiqa ijrochiligi mahoratini takomillashtirish individual amalga oshiriladigan jarayondir. Chunki, boʻlajak musiqa oʻqituvchisi afgʻon rubobda oʻzi individual tarzda ijro etish koʻnikmasini shakllantirib, bitiruvchi kursda uni takomillashtirish darajasiga erishishi lozim. Bundan tashqari, musiqa aloqaning maxsus predmeti, toʻgʻrirogʻi, oʻzining intonatsion-badiiy tabiatida yashiringan mahorati – subʼektdir. Xuddi shunday muloqot muammosi mahalliy, MDX va xorijiy Q.Panjiev, N.Kiyamov M.M. Baxtin, G.Ya. Bush, kabi olimlar tomonidan oʻrganilgan.

Bizning tadqiqotimiz maqsadi tomonidan aniqlangan pedagogik jarayonni dialoglashtirishning asosiy qoidalarini quyidagi holatlarda tushuntirishga harakat qildik:

dialog – subʼekt – subʼekt – obʼektning oʻzaro taʼsirini bir shakli boʻlib, unda semantik pozitsiyalar turli maʼruzachilar (tashqi dialog) yoki bitta soʻzlovchi (ichki dialog) tomonidan ishlab chiqiladi. Inson tomonidan bilimlarni xususiyashtirish tadqiqot kontekstida – cholgʻu musiqa ijrochisi tashqi va ichki dialogning kombinatsiyasi bilan eng samarali tarzda amalga oshirildi [1];

muloqotning muhim sharti bu – muloqot predmetiga nisbatan baholovchi shaxsiy munosabat bilan birlikda ayrim obʼektiv mulohazalar mavjudligi. Yaʼni,

hamkorlik pozitsiyani egallash nafaqat mazmunli fikrning o'zini, balki unga qandaydir tarzda bog'lashni ham anglatadi [4];

pedagogik jarayonni dialoglashtirish o'qituvchi va talaba o'rtasida pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq munosabatlarni o'rnatish, o'zaro ta'sir ishtirokchilarining shaxsiy pozitsiyalarini rag'batlantiradigan o'qitish usullarini tanlash va qo'llash, o'zaro ta'sir jarayonini o'zaro munosabatlarni tartibga solish orqali ta'minlanadi. Bilish va o'zini o'zi bilish vositalari, tashkilot va o'z-o'zini tashkil etish, nazorat va o'zini o'zi nazorat qilishda namoyon bo'ladi.

Shaxsga yo'naltirilgan, madaniy va refleksiv yondashuvlar nuqtai nazaridan, talabalarning cholg'u musiqa ijrochiligida ijro etish qobiliyatini takomillashtirish jarayonini dialogizatsiya qilish o'qituvchi va unga bo'ysunuvchi superpozitsiyani bosqichma-bosqich o'zgartirish asosida amalga oshiriladi. O'qituvchi shaxsining o'rni – hamkorlik qiluvchi odamlarning teng pozitsiyalari, kelishuvni izlashda, birgalikda qaror qabul qilishga yo'naltirilganlik, o'zaro ta'sirning hamkorlik turi hisoblanadi.

O'zaro ta'sirning hamkorlik turi mexanizmi muammoni hal qilish bo'yicha umumiy qarashlarni topish, yagona kelishilgan qaror qabul qilish va har bir kishining harakatlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishga qaratilgan muzokaralarga yaqin. Musiqa darslarida musiqiy-pedagogik muloqotning mazmuni va o'ziga xosligi musiqa asarining badiiy o'zini o'zi anglashda, u bilan ma'naviy va shaxsiy aloqa o'rnatishda, muloqotda bo'ladi. Shunday qilib, biz cholg'u musiqa ijrochisining ijro faoliyatini dialogizatsiyasini uchta shartli bosqich shaklida taqdim etdik, ularga hamkorlik navlar kiritilgan bo'lib, biz ularni: "muallif – ijrochi", "o'qituvchi – shogird", "tinglovchi – ijrochi" deb belgiladik. Nomlangan muloqot turlari musiqa asarida semantik ish bilan ta'minlashga yordam beradi, bu esa musiqiy ijro bilimlari, ko'nikmalarini samarali o'zlashtirishga olib keladi.

Afg'on rubobi vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirishning dialog texnologiyasi birgalikda ishlab chiqarish faoliyati texnologiyasi yordamida aniqlashtiriladi. Bunday jarayond faoliyat texnologiyasi holatini tashkil etish to'rtta asosiy talabni o'z ichiga olishi isbotlandi:

talabalarni ta'limning boshidanoq samarali ijodiy faoliyatga jalb qilish;

ko'zlangan maqsad sari harakatlanish uchun talabalar va o'qituvchilar tomonidan oraliq vazifalar tizimini birgalikda rejalashtirish;

hamkorlik shunday tashkil etilishi kerakki, har bir ishtirokchi ushbu faoliyatga o'z hissasini aniqlay olishi sharoitlari yaratilishiga erishilsin;

o'qitish jarayonida dastlabki o'zaro munosabatlarni bosqichma-bosqich qayta qurish.

Tadqiqotimiz kontekstida qo'llaniladigan qo'shma ishlab chiqarish faoliyati texnologiyasi bosqichlar ketma-ketligi bo'lib, ular birgalikda yangi bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishda ketma-ketlikni ifodalaydi, musiqiy va ijro mahoratining tizimli shakllanishini ta'minlaydi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilari hisoblangan mutaxassis kadrlarning cholg'u musiqasi ijrochisi sifatida musiqiy-ijro etish qobiliyatini takomillashtirish jarayonini dialogizatsiya qilish juda muhim, chunki musiqiy-ijro faoliyati hissiy kechinmalarni

faollashtirish bilan bog‘liq bo‘lib, intellektual vazifa dastlab musiqiy asar matnida taqdim etilganda (tushunish, bastakorning niyatini anglash, ijroda mukammallikka erishish) hissiy-irodaviy vazifaga aylantirilishi kerak. Asar muallifining niyatini ijrochining hissiy tajribasi, unga nisbatan hissiy munosabatini ifodalashligi kerak. Tuyg‘ularning manbai nafaqat musiqaning o‘zi, balki talabanning musiqa ijrochilik faoliyati bo‘lib, ular birgalikda asosiy cholg‘u sifatidagi “sub’ektning atmosferasi”ni tashkil qiladi.

Ijrochi o‘zlashtirgan musiqiy asarlarni ijro etish jarayonida ushbu asar mazmun-mohiyati asosida yashashi va uning kuy-ohang mazmunini boshdan kechirishi jarayonida o‘ziga xos emotsional holatlarni o‘zida shakllantirishi shart. Ko‘p “tirik tajriba” ketma-ket turli xil hissiy holatlar bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida hissiy tajribalar, axloqiy tuyg‘ular, his-tuyg‘ular va umuman olganda, musiqaga bo‘lgan ehtiyoj, uning ijrosi va tinglovchi bilan muloqot qilishning keng va xilma-xil palitrasini takomillashtirishga yordam beradi. Bunday jarayonda nafaqat asar bastakorining fikrlari va kayfiyati, balki uning hissiy holati ham muhim rol o‘ynaydi.

Shuni ta’kidlash kerakki, cholg‘u musiqasi ijrochiligi faoliyati har xil toifaga ega bo‘lgan odamlarning hissiy holatini faollashtirish qobiliyatiga ega, chunki u ommaviylik ta’siri bilan ajralib turadi. Publitsistik ta’sirning hissiy tomoni shundan iboratki, faoliyatning o‘zi ko‘p sonli odamlarning to‘liq ko‘rinishida sodir bo‘ladi, ular sodir bo‘layotgan hamma narsaga (ham jarangdor musiqa asariga, ham uning ijrosiga) u yoki bu baho beradi, hissiy jihatdan ifodalanadi. Ularning musiqaga munosabati, shuningdek, ijrochining sa’y-harakatlari natijalari, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklari va hokazo shunga o‘xshash cholg‘u musiqasi ijrochiligi faoliyati raqobatbardosh xususiyatga ega bo‘lib, bu “hayotiy energiyaning bir turini qo‘zg‘atish” uchun ajralmas shartdir [2].

Tajribalarni faollashtirish tashqaridan his-tuyg‘ularni boshlash orqali emas, balki talabalarning o‘z ijodkorligi, hissiy assotsiatsiyalarni kengaytirish, o‘zini o‘zi anglash, o‘zini namoyon qilish orqali sodir bo‘ladi. To‘g‘rirog‘i, “o‘zini o‘zi ifodalash har qanday hodisa, har qanday vaziyat bilan bog‘liq bo‘lgan his-tuyg‘ularini ifodalashdan boshqa narsa emas. Har qanday reaksiya hissiy rangga ega va aynan shu hissiy rang reaksiyalarni individual qiladi. Reaksiyaning bunday hissiy rangi bo‘lmasa, haqiqiy tajriba bo‘lmaydi va odamning reaksiyalari dasturlashtirilgan kompyuterning reaksiyalaridan farq qilmaydi” [1].

Ammo hissiy tajriba va uning ifodasi ikki xil narsadir. Tuyg‘u ifodasi insonning haqiqiy individualligining namoyon bo‘lishi uchun u adekvat bo‘lishi kerak, ya’ni, vaziyatga va birinchi navbatda, tuyg‘uning o‘ziga mos keladi. Ko‘pincha bu talabanning bugungi kunda o‘tkazayotgan mashg‘ulotlari natijasida sodir bo‘lmaydi. Tajribali tuyg‘u va uning ifodasi o‘rtasidagi bu nomuvofiqlik ko‘plab tashqi va ichki ziddiyatlarga asoslanadi. Agar o‘quvchi o‘zini ruhiy jihatdan qulay his qilsa, hissiy o‘zini namoyon qilishning adekvatligi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi asosiy e’tiborni o‘quvchilarning faolligini ijobiy mustahkamlashga qaratishi yoki boshqacha aytganda, u uyushtirgan faoliyat muvaffaqiyat holatini yashirishiga ishonch hosil qilishi muhimdir. Vaziyat muvaffaqiyatni ta’minlaydigan

pedagogik usullarning kombinatsiyasi va muvaffaqiyatning o'zi o'qituvchi tashkil qila oladigan shunga o'xshash vaziyatning natijasi ekanligini aniqladik.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullin E. B. Metodologicheskiy analiz problem muzykalnoy pedagogiki v sisteme vysshego obrazovaniya: Uchebnoe posobie. M. 1990.
2. Raximov B. X. Bo'lajak uqituvchilarda kasbiy-madaniy munosabatlarning shakllanishi:Diss. ped. fan. tnom. - Toshkent. 2002. B. 161
3. Xalilov F. N. Didakticheskie osnovy instrumentalno-ispolnitelskiy podgotovki budущix uchiteley muzyki: Diss. d-ra ped. nauk. Toshkent. 2006. St. 266.
4. Yuldoshev U.Yu. Milliy maqom asarlari asosida bo'lajak musiqa o'qituvchisining ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Ped.fan. falsafa dok. ... diss. – T. 2020. – 148 b.
5. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakillantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. dok. ... dis. avtoref. – T.: 2007. – 47b.
6. Panjiyev Q.B. O'zbek xalq qo'shiqlari vositasida bo'lajak musiqa o'quvchilarini kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Ped. fan. dok. .. diss. –T., 2022. - 248 b

AFG‘ON RUBOBI VOSITASIDA BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING IJROCHILIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH MOTIVLARI

Ro‘zimurodov Ilyos Azamat o‘g‘li – Xalqaro Nordik universiteti “Musiqqa ta’limi”
katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolda afg‘on rubobi vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish motivlari, motiv, motivatsiya tushunchalari, o‘ziga xos xususiyatlari cholg‘u musiqasini ijro etish mahoratini samarali tashkil etishning pedagogik shartlari tahlili keltirib o‘tilgan.

Tayanch iboralar: afg‘on rubob, ijrochilik, motiv, motivatsiya, kompetensiya, bo‘lajak o‘qituvchi, takomillashtirish.

Kirish. Muvaffaqiyatli vaziyatni yaratishning asosiy prinsipi – bu teng huquqlilik, qabul qilish va qo‘llab-quvvatlash dialogidir. Talabanning hissiy reaksiyalari va holatini qabul qilgan holda, o‘qituvchi o‘zi boshdan kechirgan his-tuyg‘ularni boshdan kechirish huquqini tan oladi, bu esa talabanning o‘z his-tuyg‘ularini anglashiga yordam beradi. Talabanning hissiy reaksiyalari va holatlarini qabul qilmaslik, ya’ni. Bu his-tuyg‘ularni boshdan kechirish huquqini tan olmagan holda, o‘qituvchi uning hissiy sohasining rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi va umuman musiqa va ijro faoliyatining rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi [1].

Pedagogik jarayonni dialoglashtirishning uslubiy mexanizmlari quyidagilardan iborat edi: a) o‘qituvchilarning birgalikdagi ishlab chiqarish faoliyati rejimida ishlashi (V.Ya.Lyaudis); b) muloqotning hamkorlik turi; v) talabalarning emotsional reaksiyalarini qabul qilish va qo‘llab-quvvatlash, muvaffaqiyatga erishish holatlarini yaratish. Bu metodik mexanizmlardan biz pedagogik eksperiment jarayonida foydalandik.

Pedagogik shart – musiqa ijrochiligi faoliyati bo‘yicha bo‘lajak mutaxassis o‘qituvchilarning refleksiv-pozitsion ta’rifini berish. Talabanning reflektiv pozitsiyasini takomillashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan ushbu pedagogik shartning taqsimlanishi bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy va ijro mahorati insonning o‘zini o‘zi anglashdan ajralmas kasbiy xususiyatlari va fazilatlaridan biri ekanligi bilan bog‘liq. Olimlar (Yu.N.Kulyutkin, I.N.Semenov, G.S.Suxobskaya va boshqalar) insonning o‘zini o‘zi anglash mexanizmi, jumladan, o‘qituvchining kasbiy o‘z-o‘zini anglashining aks ettirish ekanligini isbotladilar.

Ilmiy tadqiqotlarda aks ettirish turlicha, ya’ni: 1) insonning o‘z harakatlari va qonuniyatlarini idrok etishga qaratilgan nazariy faoliyati shakli [4]; 2) fikrlash

xususiyati “o‘zidan o‘zi yoqish; 3) sub’ektning boshqa shaxslar tomonidan haqiqatda qanday idrok etilishi va baholanishi to‘g‘risida xabardorligi [3]; 4) pedagogik faoliyatni nazorat qilish, baholash va takomillashtirish maqsadida o‘qituvchining o‘z holatlaridan xabardor bo‘lish, o‘z vazifalari, harakatlari va erishilgan natijalarini real pedagogik vaziyatlarda solishtirish qobiliyati va ehtiyoji [2]; 5) insonning ijtimoiylashuv jarayonida ijtimoiy voqelikni hayotiy tajriba asosida anglashi [1].

Ilmiy tadqiqotlarda aks ettirishning bir qator turlari aniqlangan: rasmiy, mazmunli, analitik, sintetik, intellektual, shaxsiy, shaxslararo, uslubiy va boshqalar. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy va ijrochilik faoliyati turli xil aks ettirish turlari bilan boshqariladi, bu musiqa o‘qituvchisi tafakkurining yangiliklarga ochiqligini, boshqalarga o‘tkazuvchanligini, o‘zining afg‘on rubobi cholg‘usi musiqa ijrochilik nuqtai nazaridan, pozitsiyasidan, nuqtai nazaridan farq qiladi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisida cholg‘u musiqa ijro mahoratini takomillashtirish uchun uslubiy aks ettirish alohida ahamiyatga ega, chunki musiqa ijrochiligi faoliyatida har doim bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining o‘zi tomonidan kashf etilgan yoki qarzga olingan musiqiy asarni talqin qilishning yangi g‘oyasi mavjud. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi tomonidan g‘oya shaklida tushunilishi va umumlashtirilishi kerak. Uslubiy aks ettirish o‘qituvchiga u yoki bu g‘oyani (asosiy cholg‘u o‘qituvchisi tomonidan taklif qilingan yoki o‘qituvchi tomonidan taklif qilingan) turli xil cholg‘u musiqiy ijro vazifalari bilan bog‘lash, musiqiy va ijro g‘oyasining qiymatini aniqlash imkonini beradi.

Uslubiy aks ettirish intellektual va analitik bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining introspeksiya, musiqiy ijrochilik faoliyatini, uning alohida bosqichlarini o‘zini o‘zi baholash, muqobil yondashuvlarni tanlash, introspeksiya va o‘zini o‘zi baholash jarayonida harakatlarini tushunish va yo‘naltirishga qaratilgan.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy cholg‘u ijro mahoratini takomillashtirishda o‘z yutuqlarini hisobga olish va nazorat qila olish muhim ahamiyatga ega [3]. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy o‘zini o‘zi anglash (shaxsiy aks ettirish) imkoniyatlari chegarasida aks ettirish qobiliyati nafaqat o‘zini o‘zi chegaralarini o‘zgartiruvchi yaratuvchi sifatida harakat qilish bilan birga, kasbiy faoliyatning muvaffaqiyati uchun real harakatda amalga oshirish [2] katta ahamiyatga ega.

Shaxsiy aks ettirish bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining “men” ning turli xil tasvirlarini tushunishi (o‘zini o‘zi anglashi va o‘zini o‘zi bilishi) va kasbiy faoliyatda o‘zini o‘zi rivojlantirish va o‘zini o‘zi anglashning o‘z “men” konsepsiyasini qurish bilan ta’minlanadi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi uchun o‘zini o‘zi anglash ichki mexanizm sifatida ishlaydi, buning natijasida u nafaqat musiqiy va ijrochilik faoliyatini ongli ravishda idrok eta oladi, balki o‘zining musiqiy cholg‘u ijrochilik qobiliyatini mustaqil ravishda amalga oshiradi, uning o‘lchovi va tabiatini aniqlaydi. Musiqadagi o‘z faoliyati – ijro etilayotgan musiqiy asarning badiiy mazmunini tushunish va yetkazishga qaratilgan ijro faoliyati.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy o'zini o'zi anglashi o'zining musiqiy ijrochilik faoliyatini ham, u tomonidan idrok etilgan ayrim musiqa asarlarini ijro etishini ham tahlil qilish va baholashga qaratilgan. Shunday qilib, bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy o'zini o'zi anglashi murakkab tartibga solish funksiyasini bajaradi, ierarxiyasi "shaxsning bezaklari" ni tashkil etuvchi talaba tomonidan olingan bilim, ko'nikma va ko'nikmalarning butun xilma-xilligini yagona shaxsiy "yadro" atrofida tuzadi [6].

Shaxsiy fikrlashda olimlar o'zini o'zi bilish usullari (o'zini o'zi kuzatish, introspeksiya, o'zini o'zi baholash, nazorat qilish, o'zini o'zi belgilash, tuzatish, loyihalash) ni aniqlaydi. Ushbu texnikalar guruhida yetakchi texnika introspeksiya hisoblanadi. Tahlil bilim nazariyasida, pedagogikada kognitiv jarayon sifatida, bilish usuli sifatida ko'rib chiqiladigan barcha kognitiv va amaliy inson faoliyatining barcha harakatlarini o'z ichiga oladi, uning mazmuni mavzuni bilish usullari va qonuniyatlari yig'indisidir. Musiqa ta'limi bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalariga nisbatan qo'llanilganda, introspeksiya tushunchasi asosan rivojlanish jarayonida o'zini o'zi anglashni rivojlantirish va takomillashtirishni o'rganishning bir qismi sifatida ko'rib chiqiladi.

O'smirlik davrida o'zini o'zi anglashning faol shakllanishi "Men" konsepsiyasi dinamikasining yetakchi ichki omillaridan biri sifatida introspeksiyaning umumlashtirilishi bilan bog'liq. O'zini o'zi tahlil qilish usullari quyidagilarni taklif qiladi: a) o'z hissiy o'zini namoyon qilish ob'ekti sifatida ko'rib chiqish; b) tahlilga nisbatan chuqurlik, ko'p qirralilik, batafsillik; v) sub'ektiv tasvirlarni oddiyoqlarga bo'lish; d) muhim ma'lumotlarni muhim bo'lmagandan ajratish; e) ajratilgan xususiyatlar yoki hodisalarni ma'lum bir guruhga (klassifikatsiyaga) berish; e) qarama-qarshiliklarni aniqlash.

O'zini o'zi bilish (o'zini o'zi kuzatish, tahlil qilish, baholash) asosida bo'lajak musiqa o'qituvchisi mavjud g'oyalarni, o'zining "men" ga bo'lgan munosabatini sintez qiladi. Bu shaxsning uni qanday idrok etishi to'g'risida xabardorligi bilan to'ldiriladi. Tomoshabin: asar muallifi fikrining tarjimoni, o'z musiqiy ijrosi bilan boshqa shaxsning ichki dunyosiga ta'sir o'tkaza oladigan ijrochi sifatida, unda musiqa asarining o'ziga xos obrazi mavjud. O'zini o'zi bilishning natijasi o'zini shaxs sifatida, professional sifatida tushunishdir.

O'zini o'zi bilish, bilim kabi, ikki tomonni o'z ichiga oladi: mantiqiy va hissiy. Ular birgalikda o'ziga munosabatni tashkil qiladi. Shunday qilib, o'zini o'zi bilish usullari o'zini o'zi kuzatish, o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi baholash natijasida olingan musiqiy ma'lumotlarni aniqlashtirish va umumlashtirishni o'z ichiga oladi. Ushbu umumlashtirish mantiqiy va hissiy komponentlar asosida aniqlanadi. Ko'rib chiqilayotgan ob'ekt o'zining hissiy o'zini namoyon bo'lganligi sababli, o'zini o'zi bilish natijasi o'zining ekspressiv xususiyatlari haqidagi g'oyalar, shuningdek, boshqa odamlarning ko'z o'ngida namoyon bo'lishi aslida biz yuqorida tilga olgan "men" konsepsiyasidagi obrazdir.

Bir qator manbalarda qo'llanilgan "refleksiv pozitsiya" birikmasi mohiyatan "refleksiya" atamasi bilan bir xil, chunki bu holda "pozitsiya" shaxsning qarashlari va g'oyalari tizimi sifatida emas, balki insonning to'xtash qobiliyati sifatida qaraladi. Odatdagi faoliyat usuli, "chetga" o'ting, ushbu faoliyatning "bo'sh joyi"

dan (“refleksiv chiqish” deb ataladi) tashqariga chiqing va o‘zingizning faoliyatingizga (yoki boshqa odamning faoliyatiga, u bilan o‘zaro munosabatingizga) qarashni boshlang. “tashqaridan”, uni tahlil va baholash ob’ektiga aylantiradi [3].

Biz tomonimizdan olib borilgan tadqiqoti shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining refleksiv pozitsiyasining eng samarali rivojlanishi refleksiv xarakterdagi maxsus vazifalarni hal qilish jarayonida ichki va tashqi dialog shaklida amalga oshiriladigan ijtimoiy o‘zaro ta’sir, shaxslararo muloqot sharoitida sodir bo‘ladi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi tomonidan, ko‘rib chiqishni talab qiladigan vaziyatlarni maqsadli ravishda yaratish, tahlil qilish va baholash, dalillar, o‘z pozitsiyasining asosliligi, doimiy kasbiy va texnologik tanlov sifatida namoyon eta oladi.

Bunday jarayonda bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi turli darajadagi refleks pozitsiyasiga kirishi mumkinligini hisobga oldik (sub’ekt o‘zini ko‘radi, sub’ekt o‘zini o‘zi ko‘radi, sub’ekt o‘zini o‘tmishda, hozirgi, kelajakda va hokazolarda baholaydi). Har bir yangi bosqichda o‘zlarining musiqiy va ijro mahoratini oshirish, “Men professional ijrochiman” obrazini takomillashtirishga mos keladi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining aks ettirish pozitsiyasiga kirishi uning turli xil “I-tasvirlar” tizimlarida ishlash qobiliyatini aks ettiradi. Pedagogik tadqiqotlarda “Men-professional” tushunchasini tashkil etuvchi “Men-timsollar”ning turli tizimlari ko‘rib chiqilgan [4].

Yuqorida keltirib o‘tilgan fikrlarni hisobga olgan holda, kasbiy-pedagogik jarayonda talabalarning refleksiv-pozitsion ta’rifi eng samarali tarzda ta’minlandi, deb xulosa qilishimiz mumkin: 1) bo‘lajak musiqa o‘qituvchisini refleksiv vazifalarni hal qilishda qo‘shish, ularni joylashtirish chizmasi mos keladi. Talabaning “Men va boshqalar”, “Men-boshqa men”, “Men-tushuncha” tizimlarida uch vaqt oralig‘ida – o‘tmish, hozirgi, kelajak; 2) pedagogik jarayonda tahlil va baholash, dalillarni, o‘z pozitsiyasining asosliligini, musiqiy ijro mahoratining doimiy ravishda o‘zib borishini talab qiladigan vaziyatlarni maqsadli yaratish; 3) boshqaruvdan o‘zini o‘zi boshqarishga o‘tishni ta’minlaydigan refleksiv diagnostikaga talabalarni refleksiv pozitsiyaga kirish algoritmini kiritish oldimizga qo‘yilgan vazifani amalga oshirishning samarali yechimlari sifatida qaraladi.

Mazkur tadqiqot uchun refleksiv pozitsiya (refleksiya) sub’ektning qobiliyatini tavsiflashi muhim: 1) musiqiy ijroda o‘zining ichki pozitsiyasini amalga oshirish; 2) o‘z musiqiy va ijrochilik faoliyatini nazorat qilish; 3) ijro etilayotgan asarning yaratilgan musiqiy ijro obrazini o‘zgartirish orqali maqsadga erishish; 4) musiqa asarining mohiyati va mazmunini aks ettiruvchi musiqiy afg‘on rubobi cholg‘usi ijrochilik faoliyatiga nisbatan “kuzatuvchi” yoki “nazoratchi” pozitsiyasini egallash; 5) yangi tushunchaga erishish va musiqiy ijrochilik san’atining cho‘qqisiga erishish uchun ularning tajribasini, musiqiy ijro qobiliyatlarini anglash.

Musiqa pedagogikasi sohasida olib borilgan ilmiy-pedagogik tadqiqotlar [5]da talabaning o‘zini o‘zi aks ettirish pozitsiyasini takomillashtirish asosiy texnologiyalar asosida eng samarali deb topilgan va amalga oshirilgan tadqiqot ishlari sifatida isbotlangan: vazifani bajarish texnologiyasi, yondashuv, aqliy

harakatlarni bosqichma-bosqich takomillashtirish texnologiyasi, o'quv muloqoti texnologiyalari, birgalikda ishlab chiqarish faoliyati texnologiyalari. Bu fakt biz tomonimizdan faqat mavzuga oid aniqlagan pedagogik shartlarning birligi va murakkabligini asoslangan tadqiqot natijalaridir.

Murakkab va ko'p qirrali ta'lim sifatida inson qobiliyatlari kasbiy (musiqiy-nazariy va ijrochilik) pedagogik (falsafa, sotsiologiya, axloqiy, tarbiyaviy, ta'limi, psixologik, pedagogika) va boshqa fanlari vositasida o'zlashtiriladi. Bundan tashqari, har bir aniq fan inson qobiliyatlarini faqat unga xos bo'lgan o'z pozitsiyalaridan rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda (S.L.Rubinshteyn, B.M. Teplov, N.S. Leites va G.S. Kostyuk) "qobiliyat" tushunchasi mazmunining murakkabligi haqida so'z borganda va shu bilan birga qobiliyatlarni ular o'zini namoyon qiladigan faoliyat talablari bilan bog'laydi va qobiliyatlarning tuzilishini ushbu faoliyat natijasidan olishi haqida qikr-mulohazalar bildiriladi. Ushbu fikrlarni tasdiqlash uchun quyidagi ta'rifni keltirib o'tamiz: "Qobiliyatlar – bu faoliyat talablariga javob beradigan va undagi yuqori yutuqlarni ta'minlaydigan inson shaxsiyati xususiyatlarining ansambli yoki sintezidir" [3].

Musiqiy qobiliyatlar zamonaviy psixologiya tomonidan shaxsning maxsus ruhiy faoliyatida namoyon bo'ladigan bilish qobiliyatlarining o'ziga xos shakli sifatida ta'riflanadi [1]. Bu qobiliyatlar ikki jihatdan – musiqaning intonatsion-ijroviy, hissiy-irodaviy komponentini idrok etish qobiliyati va ijrochi badiiy rasmni yo'naltirish qobiliyati sifatida ko'rib chiqiladi. Musiqa qobiliyatlari insonning ma'lum xususiyatlari sifatida, garchi murakkab, ko'p qirrali bo'lsa-da, lekin ayni paytda yaxlit ta'limdir. Musiqiy qobiliyatlarning yetakchi elementlari musiqaga quloq apparati orqali tinglash, eshitish, musiqiy xotira, musiqiy tafakkurning rivojlantirishdan iboratdir [2].

Musiqa va musiqa ijrochisi uchun eshitish apparatini mukammal ishlashi bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy cholg'u ijrochilik malakalarini takomillashtirishning muhim tarkibiy qimlari sifatida e'tirof etiladi. Bo'lajak musiqa o'qituvchisi xisoblangan musiqa ta'limi bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari cholg'u ijrochiligi fani o'quv mashg'ulotlari jarayonida eshitish qobiliyatini bajarish jarayonini optimallashtirishga qaratilgan asosiy ko'rsatmalarni ishlab chiqdik. Bular:

talaba o'zini o'zi eshitish qobiliyatini rivojlantirib borishni rag'batlantirish, "tinglash energiyasi"ni ishga solish;

o'rganilayotgan asar fakturasining ma'lum ekspressiv vositalari yoki elementlarini uning emotsional-xissiy ohanglari bilan bog'lash;

cholg'u kuylarining musiqiy va eshitish tasvirlarini faollashtirish va ichki eshitishning doimiy tuzatib, ular ustida ishlab borish;

intonatsion sezgirlikni tarbiyalash, rivojlanish mantiqini tushunish va ish shaklini yoritish, shuningdek, "eshitish orqali musiqiy tafakuri" ni rivojlantirish uchun nazariy ma'lumotlarni o'rganish va undan aynana auditoriya va auditoriya mashg'ulotlari o'quv jarayoniga foydalanish;

talaba oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda ularning eshitish qobiliyatini mukammallikka erishishning aniq ijro texnikasi bilan o'zaro bog'liqligini ta'minlash;

mustaqil izlanishlarni rag'batlantirish va o'rganilayotgan asarni sharhlash va ular ustida ishlashga ijodiy yondashish [5].

Bo'lajak musiqa o'qituvchisining musiqiy qobiliyati rivojlangan musiqiy tafakkur yordamida baholanadi [6]. Musiqiy tafakkur "faoliyat" kategoriyasi orqali ham ko'rib chiqiladi. Olimlarning fikricha, musiqiy tafakkur musiqiy asar tovushlarini badiiy va obrazli voqelikka aylantirishning faol jarayonidir.

Musiqiy tafakkur kommunikativ funksiyaga (M.G. Aranovskiy) ega, chunki musiqa eng kuchli axborot jarayonlaridan biri bo'lib, asosan butun jamiyatni qamrab oladi. Tilsiz axborotni uzatish mumkin emas. Shunga ko'ra, musiqiy tafakkurning barcha shakllari ularni qo'llash qoidalari, me'yorlari, talab va ehtiyojlari bilan birga tovush birikmalarining turg'un turlari tizimi bo'lgan musiqa tili asosida amalga oshiriladi [2].

Olib borilgan tadqiqot natijalarida musiqa haqidagi tasavvurlarni boyitib, quyidagi asoslarni bayon etishni lozim deb topdik:

Musiqa – birinchi navbatda, mantiqdir. Biz musiqaga qanday ta'rif bersak ham, biz unda har doim chuqur shartlangan tovushlar ketma-ketligini, ularning hamohangligi hamda uyushgan tovushlar uyg'unligini topamiz va bu shartlash biz mantiq deb ataydigan ong faoliyatiga o'xshash g'oyani ilgari surishimizga asos bo'ladi [3];

musiqiy fikrlash jarayonini mantiqiy bosqichlar shaklida taqdim etish asnosida, umumiy psixologiyada qabul qilingan fikrlash bosqichlari bilan bog'liq;

aqliy vazifani qabul qilish harakati – musiqiy tafakkurning boshlanishi – bu momentning qat'iy shartlilikini ko'rsatadi;

musiqiy fikrlash har doim qandaydir ehtiyojlar, motivlar, amaliy-jarayonli, kognitiv yoki amaliy manfaatlar va boshqalar bilan bog'liq.

Afg'on rubobi vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish jarayonida yana bir muhim asosni va uning komponentlarini keltirib o'tamiz. Bu – sahna. Sahnaning bo'lajak o'qituvchi cholg'u ijrochiligidagi mazmuni, mohiyati, ahamiyati bu – asarning ma'nosini tushunish istagi sifatida talqin etiladi;

sahna elementlarni tadqiq qilish – tadqiqot – tinglash. Bu bosqich ushbu tadqiqot ishida ishtirok etgan musiqiy til elementlari majmuasini o'rganish sifatida namoyon bo'ladi. Bu nafaqat nozik differensial eshitish, balki elementar musiqa nazariyasi sohasida katta nazariy bilimlarni ham talab qiladi;

cholg'u ijrochiligi kompetensiyalari haqidagi g'oyalarni ilgari surish – bu jarayonda turli farazlar yuzaga keladi. Musiqiy tafakkur tushunchasiga qaraganda u aslida butun musiqa asarining ma'nosini tushunishni nazarda tutadi;

jarangdor musiqaning ma'nosini anglash bilan birga uning quvonchli, ohangdorlikka hamohang ko'tarilish, ilhom, favqulodda ravshanlik hissini sezish;

yaxlit tuzilmani ko'rish – musiqa asarining yaxlit tuzilishini ko'rish demakdir.

Ketma-ket fikrlash odati ketma-ket qo'shilish holatlari, ikkita gapni bir vaqtning o'zida talaffuz qila olmaslik, tavsifda bir narsadan ikkinchisiga ketma-ket o'tish zarurati va boshqalar natijasida yuzaga keladi, bu yaxlit ko'rinishga o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi. Shunday ekan, musiqiy tafakkur muammosiga murojaat qilish bizning tadqiqotimiz uchun juda muhimdir, chunki musiqiy tafakkur

hayotiy taassurotlarni qayta ko‘rib chiqish va umumlashtirishga yordam beradi, ijrochi ongida hissiy va ratsionallikning birligi bo‘lgan musiqiy obrazni aks ettiradi.

Analitik va sintetik faoliyat natijasida narsa va hodisalarning asosiy va ikkilamchi belgilari ochiladi, har bir elementning bir butun sifatidagi roli va ahamiyati ochib beriladi, so‘ngra barcha tarkibiy qismlarning birlashishi “taqqoslash – har qanday tushuncha va tafakkurning asosidir” [4]. Faqat taqqoslash yordamida xotiraga, shubhasiz, samarali ta’sir ko‘rsatadigan eng o‘xshash yoki eng qarama-qarshi hodisalarda o‘ziga xoslikni topish mumkin [3].

Musiqiy xotira – bu insonning musiqiy materialni eslab qolish, ongda saqlash va keyinchalik takrorlash qobiliyatidir [4]. Cholg‘u ijrochiligida musiqa ijrochisi hisoblangan musiqa ta’limi yo‘nalishi bakalavriat ta’lim yo‘nalishi talabalari bo‘lajak o‘qituvchi sifatida, unga musiqiy xotiraning ahamiyati, qadri kattaligini tushunib yetishlari shart. Chunki, har qanday asarni yoddan ijro etish va unda badiiy obrazni yanada yorqinroq gavdalantirishga, bu ishga o‘z munosabatini ko‘rsatishga imkon beradi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi shaxsining samarali rivojlanishi, uning bilimdonligi, tafakkuri ko‘p jihatdan xotirada saqlangan kompozitsiyalar soniga bog‘liq.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy va kasbiy-cholg‘u ijrochilik faoliyati murakkab aqliyva amaliy harakatdir. Bu aqliy konsentratsiya bilan bog‘liq bo‘lib, musiqa ijrochisi hisoblangan talaba shaxsiyatining hissiy va irodaviy fazilatlarini talab qiladi [3]. Bizning tadqiqotimiz uchun his-tuyg‘ular va iroda ijrochi musiqachining shaxsiy fazilatlarini sifatida qiziqish uyg‘otadi va bu jaaryonni xissiy-irodaviy komponent sifatida e’tirof etishimiz uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

His-tuyg‘ular faoliyat natijasi va uning harakat mexanizmi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq jarayondir. Tuyg‘ular – voqelikning o‘zining ruhiy aksidir. Tuyg‘ularning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular motivlar (ehtiyotlar) va muvaffaqiyatlar o‘rtasidagi munosabatni yoki ularga javob beradigan sub’ektning faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish imkoniyatini aks ettiradi [4].

Har qanday kasbiy faoliyatda iroda mutlaqo zarur. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi kasbida muvaffaqiyatga erishish uchun esa alohida ahamiyat kasb etadi. Ixtiyoriy sa’y-harakatlarsiz muvaffaqiyatga erishib bo‘lmaydi va yutuqlarsiz, haqiqiy yutuqlarsiz, tegishli qobiliyatlarga ega bo‘lgan odam haqida gapirishga asos yo‘q – bizning holatda bu musiqiy qobiliyatlar bilan bog‘liqdir.

Kasbning eng muhim atributiv xususiyati bu bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining ommaviy chiqishda o‘zini tuta bilish qobiliyatidir. Musiqiy va ijrochilik faoliyatining muvaffaqiyati uchun zarur psixologik shartlar quyidagilardir: ichki xotirjamlik, diqqatni jamlash, psixofizik resurslarni to‘liq safarbar qilish, o‘zini o‘zi tartibga solish. Musiqa ijrochisi har qanday stressli vaziyatda o‘z qobiliyatini, “men” ni namoyish qilishi uchun deyarli hamma joyda va hamma narsada iroda kerak.

Hissiy-irodaviy sifatlarning ishtiroki musiqiy asarni ijro etish vaqtida zarur, ayniqsa, agar u vaqt jihatidan hajmli bo‘lsa, texnik qiyinchiliklarga duch kelsa, obrazli, mazmunli dramaturgiyani ishga solish lozim bo‘ladi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi kadrlarini kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishga xizmat qiladigan asosiy xususiyat bu – cholg‘u ijrochisining o‘z kasbiy faoliyatida musiqa

pedagogikasining asosiy tamoyillaridan biri – psixologiyada mavjud bo‘lgan qiziqish, ishtiyoq tamoyillariga [3] tayanishi kerak bo‘lgan yagona tushuncha – motivatsiya bilan belgilanadi.

Motiv – muayyan ehtiyojlarni qondirish bilan bog‘liq faoliyatni rag‘batlantirish demakdir. Faoliyat ob‘ekti uning haqiqiy motividir. “Faoliyatning mazmuni faqat ushbu faoliyat bilan qondiriladigan ehtiyojning predmetli mazmuni bilan belgilanmaydi” [6]. Har qanday ehtiyojlardan farqli o‘laroq, faqatgina – odamlar motivlarga ega. Inson avvalo ehtiyojlarni, vaziyatni, imkoniyatlarni hisobga oladi. Va shundan keyingina, bu tarzda harakat qilish uchun shaxsiy qaror sifatida boshdan kechirilgan motiv asosida, odam harakat qiladi, muayyan xatti-harakatni amalga oshiradi.

Motivatsion sohadagi sifat o‘zgarishlari o‘rganishga qiziqishni takomillashtirish shartlaridan biridir. Motivatsion sohadagi ijobiy o‘zgarishlar qiziqishning barqaror shaxsiy ta’limga aylanishiga yordam beradi. Barcha motivatsion tushunchalar ichida eng muhimi ehtiyoj va motiv tushunchalaridir. “Motiv” atamasi butunlay boshqa hodisalarni bildirishini qayd etadi [4]. Bugungi ayrim ijtimoiy fanlar (psixologiya, pedagogika, sotsiologiya”da ehtiyojlar va motivlarning o‘zaro bog‘liqligi muammosi faol rivojlanayotganligini ta’kidlab o‘tadilar. Motivlar va ehtiyojlarning o‘zaro bog‘liqligi masalasi bir qator MDH olimlar (A.N. Leontiev) tadqiqotlarida keltirib o‘tilgan. Unda, shunday deyiladi ya’ni, “o‘z voqeligidagi ehtiyojlar muammosi har doim motiv orqasida yashiringan, ammo motiv “ehtiyoj” tushunchasida yashiringan [2].

Xulosa. Afg‘on rubobi vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish jarayoni ham motiv va ehtiyojdan xoli jarayon emas. Shu sababli ham mazkur tushunchalarning nazariy asoslarini izohlashda davom etamiz. Bo‘lajak cholg‘u ijrochisi ongida motivlar – ajralmas xissiy-irodaviy mezondir. Ba’zi motivlar faoliyatni keltirib chiqaradi, unga shaxsiy ma’no – mazmun hosil qiluvchi motivlar beradi. Boshqalar esa ma’nosiz – motiv – rag‘batdir.

Taqdim etilgan tadqiqotlarni tahlil qilish bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining motivatsiyasiga quyidagilarni kiritish imkonini berdi:

cholg‘u musiqa ijrochiligidagi bilim, tajriba, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifat kompetensiyalariga bo‘lgan ehtiyoj;

ishlash muammolarini hal qilishning nostandart usullarini doimiy izlash zarurati;

o‘zini o‘zi takomillashtirish, ongli ravishda rivojlantirish va musiqiy va ijrochilik qobiliyatini takomillashtirish zarurati;

musiqiy-pedagogik faoliyatda musiqa cholg‘u ijrochilik qobiliyatlarini qo‘llash zarurati;

musiqa ta’limi bakalavriat ta’lim yo‘nalishi talabalarining cholg‘u ijrochiligi faoliyatida maqsad qo‘yish va uning natijalariga erishish zarurati.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullaeva Q. M. Maxsus fanlarni o'qitishda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirishning metodik asoslari: Dis: ped. fan nom. - Toshkent, 2006. B. 182.
2. Abdullin E. B. Metodologicheskiy analiz problem muzыkalnoy pedagogiki v sisteme vыsshego obrazovaniya: Uchebnoe posobie. M. 1990.
3. Raximov B. X. Bo'lajak uqituvchilarda kasbiy-madaniy munosabatlarning shakllanishi:Diss. ped. fan. tnom. - Toshkent. 2002. B. 161
4. Xalilov F. N. Didakticheskie osnovы instrumentalno-ispolnitelskiy podgotovki buduщix uchiteley muzыki: Diss. d-ra ped. nauk. Toshkent. 2006. St. 266.
5. Yuldoshev U.Yu. Milliy maqom asarlari asosida bo'lajak musiqa o'qituvchisining ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Ped.fan. falsafa dok. ... diss. – T. 2020. – 148 b.
6. Panjiyev Q.B. O'zbek xalq qo'shiqlari vositasida bo'lajak musiqa o'quvchilarini kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Ped. fan. dok. .. diss. –T., 2022. - 248 b.